

บทบาทของชนชั้นกลางในสังคมไทย

สังคมทุนนิยมคือจุดกำเนิดของข้อถกเถียงเรื่องชนชั้นกลางในปัจจุบัน เริ่มต้นจากความซับซ้อนของระบบทุนนิยมที่พัฒนาเรื่อยมาหลังการตายของมาร์ก โดยเฉพาะในทศวรรษที่ผ่านมา เช่น การพัฒนาคอมพิวเตอร์มาใช้ในระบบการผลิตและการค้า การพัฒนาหุ่นยนต์ (อันถือเป็นคอมพิวเตอร์เพื่องานเฉพาะทาง) มาใช้แทนแรงงานมนุษย์ ทั้งในระดับหน่วยผลิตและในชีวิตประจำวัน (เรียกกันว่าเครื่องอำนวยความสะดวก) หรือแม้แต่การพัฒนาเทคโนโลยีการสื่อสารและการขนส่ง ฯลฯ การพัฒนาเหล่านี้ได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อโลกอย่างมาก และส่วนหนึ่งที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาเทคโนโลยีเพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์เหล่านี้คือ การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมเศรษฐกิจ โดยเฉพาะโครงสร้างของระบบกรรมสิทธิ์และความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้น

ความสับสนในการอธิบายโครงสร้างสังคมเศรษฐกิจที่เปลี่ยนไป การปรากฏขึ้นของระบบกรรมสิทธิ์แบบใหม่ ๆ และการปรากฏตัวขึ้นของคนกลุ่มใหม่ในสังคม ได้ทำให้การวิเคราะห์ในระบบ 2 ชั้นชั้นที่เป็นปฏิปักษ์กันแบบมาร์กซิสต์ดั้งเดิม ต้องถูกทำทลายจากแนวคิดวิเคราะห์ในระบบ 3 ชั้นชั้น ซึ่งให้ความสำคัญกับฐานะและบทบาทของกลุ่มคนที่อยู่ตรงกลางว่าเป็น "ชนชั้นกลาง" บ้างก็เชื่อว่า กลุ่มคนชนชั้นนี้จะมีบทบาทสำคัญที่ทำให้ การเปลี่ยนผ่านทางสังคมไม่จำเป็นต้องอาศัยการปฏิวัติโดยชนชั้นกรรมาชีพ แต่มาร์กซิสต์ไทยส่วนใหญ่ยังคงเชื่อว่า การเปลี่ยนแปลงที่แท้จริงต้องมาจากชนชั้นล่างหรือชนชั้นกรรมาชีพเท่านั้น

ชนชั้นกลางจะเป็นความหวังต่อการพัฒนาสังคมไทยได้หรือไม่? การพัฒนาที่ชนชั้นกลางคาดหวังไว้จะเป็นเช่นไร? เหล่านี้ต้องพิสูจน์จากบทบาทของชนชั้นกลางในประวัติศาสตร์ไทย และเนื่องจากกำเนิด และพัฒนาการของชนชั้นกลางในสังคมไทย ไม่อาจถูกพิจารณาแบ่งแยกออกจากเงื่อนไขทางเศรษฐกิจการเมือง และสังคมที่ดำรงอยู่ ณ แต่ละช่วงเวลาในประวัติศาสตร์ ดังนั้น

การศึกษาพลวัตของชนชั้นกลางจึงอาจแบ่งแยกพิจารณาตามลักษณะสังคมได้เป็น

1. ชนชั้นกลางในสังคมศักดินา
2. ชนชั้นกลางภายใต้สังคมนิยมโคสรัฐ
3. ชนชั้นกลางภายใต้สังคมนิยมในรูปแบบปัจจุบัน

4.1 ชนชั้นกลางในสังคมศักดินา

คนกลุ่มแรกที่ถูกพิจารณาว่าเป็นชนชั้นกลางในสังคมไทยคือ กลุ่มพ่อค้าชาวจีน* มีปรากฏให้เห็นในสังคมไทยตั้งแต่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น พ่อค้าเหล่านี้ดำรงอยู่คู่กับระบบเศรษฐกิจแบบตลาดมาโดยตลอด แม้ภายหลังการล่มสลายของสังคมศักดินาซึ่งถูกแทนที่โดยระบบทุนนิยมได้ทำให้ส่วนหนึ่งของพวกเขา (ในกลุ่มนายทุนรายใหญ่) กลายเป็นชนชั้นบนในระบบอำนาจรัฐแบบทุนนิยม แต่สมาชิกส่วนใหญ่ (ในกลุ่มนายทุนรายย่อย) ซึ่งมีได้กลายเป็นชนชั้นบนและมิได้ตกชั้นไปเป็นกลุ่มชนชั้นล่าง ก็ยังคงสามารถดำรงฐานะการเป็นชนชั้นกลางมาได้อย่างต่อเนื่อง

การเติบโตขึ้นของกลุ่มพ่อค้า มีบทบาทอย่างสำคัญต่อการพัฒนาระบบเศรษฐกิจภายในประเทศ เพราะพวกเขามีส่วนสนับสนุนค่านิยมเรื่องความสำเร็จในชีวิตเกิดจากการรับราชการมาสู่การเป็นผู้ประสบความสำเร็จในชีวิตจากการทำการค้า (นครินทร์, 2528:111-112) ความคิดเช่นนี้แสดงให้เห็นชัดในกลุ่มผู้สำเร็จการศึกษาจากระบบโรงเรียนในยุคแรก อาทิ การมีนักเรียน

*การค้าส่วนใหญ่ในสังคมสยามตกอยู่ภายใต้การดำเนินงานของพ่อค้าจีน อาจมีบ้างที่เป็นกิจการค้าของคนไทย แต่ก็มีอยู่น้อยมาก และที่อยู่ได้ก็เพราะได้รับการสนับสนุนจากชนชั้นสูงหรือเคยคลุกคลีกับเรื่องการค้ามาก่อน(สาวตรี ทักษะสุด, 2527:156-157 อ้างถึงในนครินทร์, 2528:118)

ของโรงเรียนอัสสัมชัญ(เริ่มก่อตั้งในปีพ.ศ. 2428) ประมาณครึ่งหนึ่งต้องการทำงานภาคธุรกิจ การค้า เช่น นายเชียวเคงเหลียน สิบญูเวียง นายอุนต้อย สุนตระกูล นายเอก วิสกุล เป็นกลุ่ม ที่ไม่มีความประสงค์จะเข้ารับราชการเลย (เล่มเดียวกัน, 113) เป็นต้น* นอกจากนี้ พวกเขา ยังมีส่วนร่วมในการสร้างวัฒนธรรมใหม่ ๆ ให้กับสังคมในเมืองหลวง อาทิเช่น การดูภาพยนตร์ (เล่มเดียวกัน, 118) และมีส่วนสำคัญต่อสังคมชนบท โดยเป็นผู้ทำหน้าที่เชื่อมโยงการค้าและการ แลกเปลี่ยนระหว่างเมืองกับชนบท(จรี, 2536:20) อย่างไรก็ตาม ในทางการเมืองพวกเขาแทบ จะไม่มีบทบาทสำคัญอะไรเลย** ทางหนึ่งเป็นเพราะส่วนใหญ่ในกลุ่มพวกเขาเป็นชาวจีนจึงจำกัด ตัวอยู่ในชุมชนชาวจีน มากกว่าการมีความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมกับกลุ่มชนชั้นกลางโดย ส่วนรวม(นครินทร์, อ้างแล้ว:118) และอีกทางหนึ่งเป็นเพราะข้อจำกัดในการแสดงความคิดเห็น ของพวกเขาในฐานะคนต่างด้าวมีอยู่สูง (เล่มเดียวกัน, 123) กอปรกับสภาพเศรษฐกิจสังคมยุคนี้ ค่อนข้างเอื้ออำนวยต่อผลประโยชน์ของพวกเขา จึงไม่มีความจำเป็นที่พวกเขาจะต้องสร้างข้อ เรียกร้องใด ๆ เพราะตามปกติพ่อค้าจะไม่กระทำการที่ขัดต่อผลประโยชน์ของตน ดังนั้น จึงไม่น่า แปลกใจเลยที่กลุ่มพ่อค้าซึ่งมีบทบาททางเศรษฐกิจเป็นอย่างมาก ไม่เคยมีการรวมตัวเรียกร้องหรือ แสดงความคิดเห็นทางการเมือง และไม่มีการพัฒนาจิตสำนึกในฐานะที่เป็นชนชั้นหนึ่งในสังคมไทย

ในช่วงเวลาเดียวกัน นับตั้งแต่การปฏิรูปประเทศให้ทันสมัยโดยนาระบบราชการแบบ ตะวันตกมาใช้ในปี 2435 นอกจากทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ในสังคมไทยแล้ว ยังนับเป็น จุดเริ่มต้นสำคัญของการปรากฏชนชั้นกลางใหม่ขึ้นในสังคมไทย นั่นคือ คนงานปกขาว เริ่มจาก กลุ่มข้าราชการสมัยใหม่ ซึ่งจัดได้ว่าเป็นชนชั้นกลางใหม่กลุ่มแรกที่มีขนาดใหญ่่มาก และอีกส่วนหนึ่ง

* ในอดีตชาวจีนถูกถือว่าเป็นพวกบุชชาเงินเป็นพระเจ้า และเป็นกาฝากที่เกาะกินอยู่บน เศรษฐกิจไทย(สกินเนอร์, 2529:167) แต่ในปัจจุบันพฤติกรรมดังกล่าวของชาวจีนก็ถูกยอมรับกัน ทั่วไปแล้วว่าไม่น่ารังเกียจ และความสำเร็จจากการทำการค้าได้กลายมาเป็นสิ่งที่น่าชื่นชม

** การแสดงความคิดเห็นของพ่อค้ามักมีแนวโน้มในลักษณะเดียวกัน คือ ต้องการการ สนับสนุนหรือความช่วยเหลือจากรัฐบาล (ดูตัวอย่างได้จากนครินทร์, 2528:127)

ในกลุ่มปัญญาชน นับตั้งแต่นักเรียน นักเขียน นักหนังสือพิมพ์ ทนายความ ฯลฯ โดยชนชั้นกลางเหล่านี้ไม่มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันไม่ว่าจะพิจารณาจากมิติใด ทั้งในทางเศรษฐกิจ การเมือง หรือสังคม กล่าวคือ ขณะที่ข้าราชการถือตนว่าเป็นข้าราชการบริพารผู้กินเงินเดือนของพระเจ้าแผ่นดิน ต้องทำงานรับใช้พระองค์ และการรับราชการถูกยอมรับว่าเป็นงานที่มีเกียรติ การทำงานของพวกเขาจึงมีส่วนหนุนให้ระบบศักดินามีความมั่นคงยิ่งขึ้น กลุ่มปัญญาชนเสรีซึ่งมีปรากฏขึ้นในช่วงเวลาไล่เลี่ยกันแต่มีจำนวนไม่มากนัก กลับทำงานอยู่ในภาคเศรษฐกิจการค้า มีวิถีชีวิตอยู่กับการพัฒนาเทคโนโลยีในระบบทุนนิยม และมีส่วนสำคัญในการเรียกร้องระบบการเมืองแบบใหม่ที่สอดคล้องกับระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมมากกว่า นั่นคือ การเมืองในระบบประชาธิปไตย

จากข้อเท็จจริงในประวัติศาสตร์ แม้ข้าราชการส่วนใหญ่ยังแสดงตนเจกเช่นขุนนางยุคศักดินา* แต่ก็มีข้าราชการบางส่วนมิได้มีความคิดเช่นนั้น ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือ กรณีการเกิดกบฏ.ศ. 130 โดยนายทหารหนุ่มที่ได้รับการศึกษาแผนใหม่ ซึ่งจัดได้ว่าเป็นข้าราชการกลุ่มแรก ๆ ที่มีทัศนคติว่า พลเมืองเป็นองค์ประกอบสำคัญและเป็นเจ้าของชาติร่วมกัน มิใช่ชาติคือกษัตริย์** (กนกวลี, 2528:67-72) หรือการร่วมมือระหว่างคณะทหารกับปัญญาชนเพื่อก่อการปฏิวัติ

* แม้การนำระบบราชการแบบตะวันตกมาใช้จะเปิดโอกาสให้สามัญชนมีโอกาสเข้ารับราชการ แต่ในความเป็นจริงเราจะเห็นสามัญชนเลื่อนชั้นได้น้อยมาก เพราะพวกเขาส่วนใหญ่ขาดการศึกษา และตำแหน่งสูงขึ้นเสนาบดีกระทรวงต้องพิจารณาจากชาติวุฒิเป็นอันดับแรก (นันทา, 2528) ดังนั้น จึงไม่น่าแปลกใจเลยที่ในสังคมยังคงยกย่องผู้รับราชการ และข้าราชการยังมีความรู้สึกว่าคุณเป็นข้ารับใช้องค์พระเจ้าแผ่นดินมิใช่ข้าของแผ่นดินหรือของประชาชน

**นอกจากทหารกลุ่มนี้จะมีพื้นความคิดไม่พอใจสภาพความล้าหลังของประเทศ ส่วนหนึ่งที่ทำให้พวกเขาแหวกกรอบการอบรมสั่งสอนว่า "ชาติคือกษัตริย์" ได้แก่ การถูกลดทอนความสำคัญและถูกดูหมิ่นเกียรติภูมิ เนื่องจากผู้ปกครองให้ความสำคัญกับมหาดเล็กมากกว่าพวกเขา (กนกวลี, 2528:68)

เปลี่ยนแปลงการปกครองในปี 2475 ดังเช่นที่กุหลาบ สายประดิษฐ์ และสมาชิกหนังสือพิมพ์ศรีกรุง ได้รับการติดต่อให้เข้าร่วมคณะราษฎร แม้จะไม่ได้เป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงและเป็นไปอย่างปิดลับ (นครินทร์, อ้างแล้ว: 132) แต่ก็อาจถือได้ว่าเป็นครั้งแรกที่ชนชั้นกลางในเมืองได้แสดงความคิดเห็นและบทบาทร่วมกัน

ในกลุ่มปัญญาชนเอง แม้มีจำนวนไม่มากนัก แต่ด้วยส่วนหนึ่งในกลุ่มพวกเขา (โดยเฉพาะ นักเขียน นักหนังสือพิมพ์) มีลักษณะการทำงานเกี่ยวข้องกับประโยชน์สาธารณะ กอปรกับการที่ประเทศสยามเสียดิสภาพนอกอาณาเขต และพวกเขาทำงานอยู่ในสังกัดต่างชาติ ทำให้การแสดงความคิดเห็นของพวกเขาสามารถทำอย่างตรงไปตรงมา การวิจารณ์เศรษฐกิจการเมืองจึงมีแพร่กระจายให้เห็นอยู่ทั่วไป (เล่มเดียวกัน, 120) อาทิการนำเสนอบทความเรื่อง "มนุษยภาพ" ของกุหลาบ สายประดิษฐ์ ในปลายปี พ.ศ. 2474 เป็นการวิจารณ์ระบอบเก่าอย่างรุนแรง และแสดงความเชื่อมั่นใน "สิทธิ" ของมนุษย์ที่จะอยู่อย่างเท่าเทียมกันในกรอบของนิติธรรม อาจกล่าวได้ว่า "นี่คือคำประกาศเกี่ยวกับความต้องการเปลี่ยนแปลงการปกครองที่ชัดเจนของชนชั้นกลาง ซึ่งมีขึ้นก่อนที่จะมีประกาศของคณะราษฎรจนถึงหกเดือน" (เล่มเดียวกัน, 130)

นอกจากการแสดงบทบาทร่วมกับข้าราชการ ปัญญาชนเสรีส่วนหนึ่งยังหันไปสร้างรากฐานทางการเมืองร่วมกับลูกจ้างโดยเฉพาะในส่วนของวิสาหกิจเอกชน ซึ่งมีการจัดตั้งสมาคมของผู้ใช้แรงงานที่ถูกต้องตามกฎหมายเป็นองค์กรแรกในปี 2440 ได้แก่ "สมาคมคนงานรถราง" (สังคีต, 2526: 10) ปัญญาชนเสรีหลายคน อาทิ เทียนวรรณ ก.ศ.ร. กุหลาบ และกุหลาบ สายประดิษฐ์ ฯลฯ พยายามชี้ให้เห็นความขัดแย้งระหว่าง แนวคิดเสรีนิยมประชาธิปไตยกับแนวคิดแบบเจ้าขุนมูลนาย ขณะที่ปัญญาชนเสรีอีกกลุ่มหนึ่ง อาทิ ถวัติ ฤทธิเดช ร.ต.ต. วาศ สุนทรจามร นายถวัลย์ ชำติอาษา และชุมสมาหารทิศคดี (โประ โปรคุปต์) เป็นต้น พยายามเข้าไปสร้างรากฐานทางการเมืองในหมู่คนงาน ให้การศึกษาแก่กรรมกร และนำกรรมกรนัดหยุดงานในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชด้วย (เล่มเดียวกัน, 16-17) จึงไม่น่าแปลกใจเลยที่ปัญญาชนและลูกจ้างในยุคนั้นมีการรวมตัวกันเพื่อการเคลื่อนไหว แต่การสร้างข้อเรียกร้องที่เกิดขึ้นส่วนใหญ่มีเป้าหมายเพียงต้องการ "ขอความเห็นใจ" มิใช่การเปลี่ยนแปลงแบบถอนรากถอนโคน และส่วนใหญ่เป็นการสร้างข้อเรียกร้องทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ

อาจกล่าวได้ว่า แม้ผลกระทบของระบบเศรษฐกิจแบบตลาดต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจการเมืองจะมีไม่มากนัก แต่ก็เป็นส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดชนชั้นกลางขึ้นในสังคมไทย นับตั้งแต่ กลุ่มพ่อค้า ผู้มีบทบาทสำคัญต่อการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจภายในประเทศ และชนชั้นกลางใหม่ ซึ่งมีกำเนิดภายใต้แรงกดดันของระบบทุนนิยมและการปรับตัวของระบบศักดินา อย่างไรก็ตาม ในช่วงเวลานี้ปริมาณชนชั้นกลางก็มีไม่มากหรือชัดเจนนัก ประมาณว่าในปี 2454 เฉพาะในเขตกรุงเทพฯ พบว่า มีผู้ประกอบการเครื่องบริโภค 21,547 คน เดินเรือไฟ 48 คน ทำโรงสี 34 คน รับจ้าง 12,359 คน ทนายความ 49 คน และการมโหรีศพ 139 คน รวมเป็นชนชั้นกลางทั้งหมด 34,176 คน และในปี 2472 มีผู้ประกอบการงานโคชวิชาชีพอิสระ 93,967 คน ประกอบการพาณิชย์ การค้า และขายอาหาร 503,839 คน และการแสวงหาอุตสาหกรรม 164,526 คน ซึ่งเมื่อรวมกับข้าราชการจำนวน 7-8 หมื่นคนพบว่ามีชนชั้นกลางในสังคมไทยมากถึงแปดแสนคนเศษ (นครินทร์, อ้างแล้ว: 18 และ 109) แม้ว่าตัวเลขที่กล่าวถึงมิได้มาจากการแจงนับด้วยวิธีการเดียวกัน และไม่สามารถอ้างอิงให้เห็นความน่าเชื่อถือ แต่อย่างน้อยก็เป็นการพิสูจน์ว่ามีกลุ่มชนชั้นกลางเกิดขึ้นในสังคมไทย และพวกเขาได้ขยายตัวเพิ่มขึ้นในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา

แม้ชนชั้นกลางส่วนใหญ่ไม่ได้เข้าร่วมในการสร้างข้อเรียกร้องทางเศรษฐกิจการเมือง แต่คงปฏิเสธไม่ได้ว่า ส่วนหนึ่งของพวกเขาได้แสดงบทบาทนำการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่มาสู่สังคมไทย นั่นคือ การเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี 2475 ซึ่งในทางการเมืองถือว่า นี่คือช่วงเวลาสำคัญมากทางประวัติศาสตร์ เพราะทำให้การปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชต้องสิ้นสุดบทบาทลง เกิดการสถาปนารูปการปกครองที่เรียกว่า "ระบอบประชาธิปไตย" ขึ้นมาแทนที่ แต่

* Ben Anderson กล่าวว่า "ผู้นำในการปฏิวัติ 2475 ได้ตัดสินใจทำลายอำนาจทางการเมืองขององค์พระมหากษัตริย์โดยตรง แต่มิได้ทำลายความสำคัญทางวัฒนธรรมและเกียรติภูมิ "ของชาติ" ของสถาบันพระมหากษัตริย์ [ที่มีพระองค์เป็นศูนย์กลาง] ลงไป" (แอนเดอร์สัน, 2522: 150) ทำให้พระมหากษัตริย์ยังคงเป็นประมุข (ภายใต้ระบบรัฐธรรมนูญ) และสามารถดำรงฐานะเป็นผู้นำทางสังคมที่อยู่เหนือความขัดแย้งทางเศรษฐกิจการเมืองที่เกิดขึ้นได้

คงไม่สำคัญเท่ากับการเคลื่อนย้ายกลุ่มอำนาจในสังคมไทยจากพระเจ้าแผ่นดินมาสู่ระบบข้าราชการ และการปรับตัวของโครงสร้างชนชั้นนำกลุ่มใหม่ ๆ ภายใต้อำนาจที่วัดฐานะทางชนชั้นในระบบคุณค่าใหม่ ๆ ซึ่งเคลื่อนย้ายจากเรื่องชาติตระกูลมาสู่การมีอำนาจตามกฎหมาย และการเปลี่ยนรูปแบบกระบวนการสะสมทุน จากการเก็บส่วยมาสู่การหาส่วนเกินทางเศรษฐกิจโดยใช้อำนาจทางการเมือง

ปรากฏการณ์ในยุคนี้ แม้แสดงให้เห็นว่าคนงานปกขาวสามารถปฏิบัติภารกิจในฐานะกลุ่มนำการเปลี่ยนแปลงมาสู่สังคม ขณะที่พ่อค้ามิได้กระทำการใด ๆ แต่นั่นก็ได้หมายความว่าคนงานปกขาวทั้งหมดมีพัฒนาการของจิตสำนึกทางชนชั้นแล้ว เพราะในความเป็นจริงคนงานปกขาวส่วนใหญ่หาได้เข้าใจการต่อสู้เพื่อเปลี่ยนแปลงสังคมไม่ ความคิดเช่นนี้ปรากฏชัดหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง ขณะที่ชนชั้นกลางส่วนหนึ่ง (โดยเฉพาะกลุ่มปัญญาชนเสรี) พยายามเข้าร่วมกับชนชั้นล่างเพื่อปรับปรุงประเทศ และชนชั้นกลางส่วนใหญ่ยังไม่ค่อยแสดงบทบาทมากนัก ระบบสภาผู้แทนราษฎรได้เปิดโอกาสให้ชนชั้นกลางเข้ามีส่วนร่วมทางการเมือง คณะราษฎรกลับสั่งห้ามตั้งพรรคการเมือง โดยใช้เหตุผลว่า คนส่วนใหญ่ในสังคมไม่เข้าใจการปกครองระบอบประชาธิปไตยที่แท้จริง คณะราษฎรเกรงกลัวว่าพวกเจ้าและชนชั้นสูงเดิมจะใช้พรรคการเมืองและการเลือกตั้งเป็นเครื่องมือในการหวนกลับเข้ามาใช้อำนาจ สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงการขาดความพร้อมในการเปลี่ยนแปลงสังคมของชนชั้นกลาง เพราะพัฒนาการของจิตสำนึกทางชนชั้นของชนชั้นกลางส่วนใหญ่ยังไม่เกิดขึ้น และนี่คือสาเหตุสำคัญที่ทำให้คณะราษฎรหันไปใช้กองทัพ ซึ่งทำให้ชนชั้นกลางในกลุ่มทหารสามารถเข้ายึดกุมอำนาจทางการเมืองได้ในเวลาต่อมา โดยมีกลุ่มธุรกิจขนาดใหญ่เป็นฐานทางเศรษฐกิจ และทำให้การพัฒนาสังคมในระยะต่อมาแสดงภาพลักษณ์ให้เห็นเป็นระบบทุนนิยมโดยรัฐแทนที่จะเป็นระบบทุนนิยมประชาธิปไตย ดังที่ชนชั้นกลางกลุ่มที่สามารถพัฒนาจิตสำนึกคาคหวังไว้

กล่าวโดยสรุปคือ ภายใต้อำนาจสังคมศักดินา ทั้งพ่อค้าและคนงานปกขาวต่างมีส่วนร่วมในการผลักดันให้วิถีการผลิตแบบทุนนิยมก้าวขึ้นมาเป็นวิถีการผลิตหลักในสังคม มีคนงานปกขาวจำนวนหนึ่งแสดงบทบาทนำการเปลี่ยนแปลงมาสู่สังคม ขณะที่พ่อค้าแม้จะมีได้ทำหน้าที่ดังกล่าว แต่ก็มีส่วนในการสร้างภาวะทางเศรษฐกิจที่เอื้ออำนาจให้ระบบทุนนิยมขยายตัวได้อย่างกว้างขวาง สิ่งเหล่านี้ อาจทำให้ดูเหมือนว่า ชนชั้นกลางสามารถพัฒนาจิตสำนึกทางชนชั้นแล้ว แต่ในความเป็นจริงมีชนชั้น

กลางเพียงกลุ่มเล็ก ๆ (ส่วนใหญ่คือปัญญาชนเสรี) เท่านั้น ที่มีพัฒนาการจิตสำนึกทางชนชั้น ดังนั้น แม้พัฒนาการของสังคมจะก้าวเข้าสู่ระบบทุนนิยมแล้ว แต่ความสัมพันธ์ส่วนบุคคล และอำนาจรัฐ เผด็จการก็ยังคงมีอิทธิพลอยู่ทั่วไป สิ่งเหล่านี้คือส่วนสำคัญที่ทำให้ระบบทุนนิยมโดยรัฐสามารถ สถาปนาขึ้นในช่วงเวลาต่อมา

4.2 ชั้นชนกลางภายใต้สังคมทุนนิยมโดยรัฐ

ภายใต้ระบบทุนนิยมโดยรัฐ ส่วนหนึ่งในกลุ่มข้าราชการซึ่งน่าจะเป็นชนชั้นกลางกลับ สามารถยึดกุมอำนาจทางการเมือง กลายเป็นชนชั้นบนร่วมกับนายทุนรายใหญ่ ด้านหนึ่งทำให้เกิด ความคลาดเคลื่อนในภาพลักษณ์ของข้าราชการ เพราะหลายคนเชื่อว่าการมีอำนาจของพวกเขาได้ ทำให้ข้าราชการทั้งหมดเป็นชนชั้นบน ทั้ง ๆ ที่โดยเนื้อแท้แล้วพวกเขามีได้เป็นเช่นนั้น สำหรับ ชนชั้นกลางกลุ่มอื่นต่างก็ได้รับผลกระทบจากนโยบายที่สร้างขึ้นโดยชนชั้นบนในอุดมคติอย่างมาก

พ่อค้าชาวจีน เป็นกลุ่มที่ได้รับผลกระทบจากนโยบายชาตินิยมในระหว่างปี 2490-2501 เป็นอย่างมาก กล่าวคือ ขณะที่ชาวจีนถูกกีดกันด้วยมาตรการการเพิ่มค่าธรรมเนียมคนต่างด้าว*

* ค่าธรรมเนียมคนต่างด้าวได้เพิ่มขึ้นจากที่กำหนดไว้เดิมปีละ 4 บาท เมื่อปี 2482 เป็นปีละ 8 บาทในปี 2489 และเป็นปีละ 20 บาทในปี 2492 การเพิ่มค่าธรรมเนียมให้สูงขึ้น นอกจากทำให้รัฐบาลได้รับภาษีเพิ่มขึ้นแล้ว ยังมีผลกระทบต่อการเมืองด้วย กล่าวคือ ชาวจีนในประเทศไทยมีการรวมตัวประท้วงการขึ้นค่าธรรมเนียมอยู่ระยะหนึ่ง ซึ่งในจำนวนนี้มีการประท้วงของเจ้าหน้าที่คณะทูตอย่างเป็นทางการอีก 5 คณะ และต่อมารัฐบาลยังต้องเผชิญหน้ากับการต่อต้านการค้ำของชาวจีนจำนวนมากซึ่งไม่สามารถจะเสียภาษีสูงเช่นนี้ได้ ความรุนแรงของความขัดแย้งในเรื่องนี้ ได้ส่งผลให้ประชาชนชาวจีนเกิดความสั่นคลอนจนเกือบถึงขั้นไม่สามารถ ดำรงอยู่ในสังคมได้ (สกินเนอร์ 2529: 334-336)

จนเกิดปัญหาภายในหมู่คนจีนเอง พ่อค้าชาวไทยกลับมีการขยายตัวขึ้น(แต่ก็ไม่มากนัก) เพราะผู้นำประเทศในยุคนั้นได้เห็นความสำคัญของชนชั้นกลาง และพยายามพุ่มพักให้คนกลุ่มนี้เติบโตขึ้นมาเป็นฐานกำลังของตน ดังที่หลวงวิจิตรวาทการได้แสดงความคิดเห็นไว้ว่า

หน้าที่ของรัฐในระบบชาตินิยมอยู่ที่ การทำให้คนทุกคนเป็นเจ้าของหุ้นและเครื่องมือเลี้ยงชีพตามควรแก่อัตราและความจำเป็นและเติบโตขึ้นมาด้วยกันบนรากฐานอันถาวร โดยเฉพาะอย่างยิ่งให้ผู้ที่อยู่ให้มีทางประกอบอาชีพ สามารถเก็บผลไว้สำหรับตนเอง เพียงพอกับค่าใช้จ่ายเลี้ยงครอบครัวและในการศึกษาแก่บุตรหลาน มีทรัพย์สินออมได้สำหรับความต้องการในเวลาฉุกเฉิน อย่างนี้เรียกว่า คนชั้นกลาง
(สรศักดิ์ งามขจรกุลกิจ, 2532:48 อ้างถึงใน เอนก, 2536:65)

ภายใต้นโยบายชาตินิยม พ่อค้าจีนเริ่มแสดงบทบาทในการเคลื่อนไหว ซึ่งเรื่องดังกล่าวแม้ดูเหมือนเป็นปัญหาทางการเมือง แต่โดยเนื้อแท้แล้วก็เกินไปเพื่อเป้าหมายทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ สิ่งที่เกิดขึ้นสามารถแสดงให้เห็นความพยายามแสดงบทบาทเพื่อปกป้องผลประโยชน์ของพ่อค้าจีน แม้ผลลัพธ์ในตอนท้ายไม่อาจสรุปได้ว่า พ่อค้าจีนมีการพัฒนาจิตสำนึกทางชนชั้นแล้ว แต่อย่างน้อย การรวมกลุ่มของพ่อค้าจีนครั้งนี้ก็แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการจิตสำนึกทางชนชั้นของกลุ่มพ่อค้าเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ไทยก็ว่าได้

ในอีกด้านหนึ่ง พ่อค้าไทยซึ่งมีเพิ่มมากขึ้นในยุคนั้นก็ได้แสดงออกถึงการเคลื่อนไหวทางการเมืองแต่อย่างไร ดังนั้นภาพลักษณ์ของชนชั้นกลางที่ปรากฏให้เห็นในสังคมไทยจึงมีความเปลี่ยนแปลงน้อยมาก อย่างไรก็ตาม เมื่อรัฐบาลสฤษดิ์ได้นำนโยบายสร้างชนชั้นกลางมาใช้ ภายใต้นโยบายการพัฒนาประเทศที่เน้นความเจริญทางเศรษฐกิจ เลิกใช้มาตรการกีดกันชาวจีน โดยหันไปใช้กลไกตลาดแทน ภาพลักษณ์ชนชั้นกลางที่ปรากฏขึ้นภายหลังการเปลี่ยนแปลงครั้งนี้ได้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว นับจากปี 2503 มีชนชั้นกลางอยู่ร้อยละ 9.0 ของประชากรในวัยทำงาน เพิ่มเป็นร้อยละ 11.5 ในปี 2513 และร้อยละ 19.6 ในปี 2530-32 ตามลำดับ ในแง่จำนวนเห็นได้ว่าในปี 2530-32 มีจำนวนชนชั้นกลางเพิ่มขึ้นเป็นสี่เท่าจากปี 2503 นั่นคือ จากจำนวน 1.3 ล้านคนในปี 2503 เพิ่มเป็น 5.2 ล้านคนในปี 2530-32 (ผาสุก, 2536:116) แม้จำนวนชนชั้นกลางที่แสดงให้เห็นนี้ได้รวมเอากลุ่มเจ้าของกิจการและอาชีพชนชั้นกลาง โดยมีได้แยกกลุ่มนายทุนราย

ใหญ่ออกไป และมีได้รวมข้าราชการและนิสิตนักศึกษาเข้าเป็นส่วนหนึ่งของชนชั้นกลาง แต่ตัวเลขเหล่านี้ก็นับเป็นประจักษ์พยานที่ดีของการแสดงให้เห็นถึงการมีชนชั้นกลางเพิ่มขึ้นในทางปริมาณ

ในจำนวนชนชั้นกลางทั้งหมด 1.3 ล้านคนในปี 2503 มีเจ้าของกิจการอยู่เพียงประมาณสามหมื่นคนเท่านั้น ที่เหลือเป็นผู้ประกอบอาชีพชนชั้นกลาง นับตั้งแต่ นักวิชาชีพ ผู้จัดการ ผู้บริหาร มีอยู่ราว 2.7 แสนคน และอาชีพชนชั้นกลางอื่นในกลุ่มพนักงานขาย เสมียน ผู้ประกอบอาชีพส่วนตัว มีอยู่ประมาณหนึ่งล้านคน (ปรับปรุงจากผาสุก, เพิ่งอ้าง) การที่ชนชั้นกลางสามารถขยายตัวจนเห็นได้ชัด ส่วนหนึ่งเกิดจากการขยายตัวของการศึกษา ซึ่งมีการผลิตบัณฑิตออกสู่สังคมของมหาวิทยาลัยต่าง ๆ และการสร้างงาน ทั้งโดยการสร้างรัฐวิสาหกิจและการอุดหนุนให้เอกชนเข้ามาลงทุนในประเทศไทย (ในเวลาต่อมา) ทั้งนี้แม้ชนชั้นกลางจะมีปริมาณเพิ่มขึ้นอย่างเห็นได้ชัด แต่การรวมกลุ่มเพื่อสร้างข้อเรียกร้องทางเศรษฐกิจการเมืองของพวกเขาก็มีอยู่เฉพาะในกลุ่มคนที่จำกัด และสามารถแสดงออกในขอบเขตที่จำกัด

นักเขียน นักหนังสือพิมพ์ นับเป็นตัวแทนในการแสดงบทบาทของชนชั้นกลางใหม่ในช่วงนี้ได้เป็นอย่างดี เพราะพวกเขาเป็นกลุ่มที่อยู่ใกล้ชิดกับสถานการณ์ สามารถแสดงความคิดเห็นผ่านการทำหน้าที่เป็นสื่อกลางในการติดต่อสื่อสาร และด้วยเหตุนี้จึงทำให้รัฐบาลทุกยุคทุกสมัยพยายามเข้าควบคุมการทำงานของพวกเขา ดังนั้น การทำหน้าที่ของพวกเขาจึงมิได้ขึ้นอยู่กับเพียงความเข้าใจและความสามารถของตน แต่ต้องขึ้นอยู่กับนโยบายของรัฐบาลในแต่ละยุคสมัยด้วย กล่าวคือ ช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง คนเหล่านี้ไม่อาจมีเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นได้อย่างเต็มที่ เพราะการต่อสู้ทางการเมืองระหว่างผู้นิยมระบอบเก่ากับผู้สนับสนุนระบอบใหม่ ทำให้รัฐบาลต้องพยายามเข้าควบคุมกิจการหนังสือพิมพ์อย่างค่อนข้างเข้มงวด (พรภิรมณ์, 2516: 63) แต่ในช่วงต่อมา พวกเขากลับสามารถแสดงบทบาทในฐานะผู้นำสังคม ทางหนึ่งเกิดจากบรรยากาศทางการเมืองเปิดกว้าง ทำให้เกิดกระแสคิดที่หลากหลาย กลุ่มปัญญาชนเสรี อาทิเช่น สุภา ศิริมานนท์ พยายามนำเสนอทางเลือกใหม่สำหรับการพัฒนาประชาธิปไตยที่แท้จริง (หลังจากความล้มเหลวของระบอบประชาธิปไตยตลอดเวลาสิบปีที่ผ่านมา) ภาสกรไต้แนวคิดแบบมาร์กซิสต์* (สุวิมล, 2526: 124) (*ดูจากหน้าถัดไป) ซึ่งต่อมาแนวคิดดังกล่าวก็เข้าไปมีอิทธิพลต่อนักศึกษาไทยบางกลุ่มในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง ส่งผลให้นักศึกษาเริ่มสนใจปัญหาสังคม และเข้ามามีส่วนร่วมในการเปลี่ยนแปลงสังคมไปในทางที่ดีขึ้นในทุกวิถีทาง (เล่มเดียวกัน, 128-129)

ขณะเดียวกัน ปัญญาชนเสรีอีกหลายท่านได้นำเสนอทฤษฎะทั้งที่มีลักษณะคล้ายคลึงและแตกต่างไปจากนี้ ตัวอย่างเช่น กุหลาบ สายประดิษฐ์ แสดงความคิดเห็นต่อต้านการปกครองแบบเผด็จการ โจมตีผู้ปกครองที่คำนึงถึงแต่ผลประโยชน์ส่วนตัวมากกว่าผลประโยชน์ของชาติ มาลัย ชูพินิจ นำเสนอแนวคิดเสรีนิยมประชาธิปไตย ต้องการให้ประชาชนอยู่กันแบบมีระเบียบ สังคมมีความสงบเรียบร้อย สด กุระโรหิต นำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับลัทธิสหกรณ์ ภาสได้ความเชื่อในวิวัฒนาการของสังคมซึ่งต้องการให้โลกเปลี่ยนแปลงด้วยวิธีการสันติมากกว่าความรุนแรง และม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เสนอแนวคิดอนุรักษนิยมเกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์ มุ่งบทบาทในการตรวจสอบการบริหารราชการของรัฐบาล เป็นต้น (เพ็งอ้าง) ภาสได้ทฤษฎะที่หลากหลายนี้ ปัญญาชนทุกคนต่างมีความต้องการที่เหมือนกันคือ คัดค้านการจำกัดสิทธิเสรีภาพของงานหนังสือพิมพ์และเชื่อในระบอบประชาธิปไตย

การเปิดกว้างทางความคิดดังกล่าว นอกจากทำให้นักเขียนนักหนังสือพิมพ์สามารถแสดงบทบาทในการเป็นผู้นำสังคม ยิ่งกระตุ้นให้เกิดความสำนึกทางการเมืองของประชาชนโดยทั่วไป ดังนั้น ในระหว่างนี้จึงมีการเคลื่อนไหวทางการเมืองร่วมกันของคนเหล่านี้เกิดขึ้นหลายครั้ง และด้วยเหตุที่ผลจากการเคลื่อนไหวมีส่วนทำให้เสถียรภาพของรัฐบาลเกิดการสั่นคลอน รัฐบาลจึงเลือกใช้ความรุนแรงเมื่อเห็นว่าไม่สามารถควบคุมบทบาทของพวกเขา โดยการจับกุมนักหนังสือพิมพ์จำนวนหนึ่งด้วยข้อหาการกระทำความผิดเป็นคอมมิวนิสต์ในปี 2495 และ 2501 เพื่อทำให้ปัญญาชนกลุ่มวิพากษ์ต้องยุติบทบาทลง (เล่มเดียวกัน, 138) และด้วยเหตุที่ปัญญาชนกลุ่มนี้เป็นกลุ่มนำในการเคลื่อนไหวเพื่อสร้างข้อเรียกร้องต่าง ๆ การจับกุมพวกเขาจึงนับเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้พัฒนาการ

* สุกกล่าววว่า แนวคิดมาร์กซิสมีวิธีการศึกษาวิวัฒนาการของสังคม รวมทั้งเสนอแนวทางการเปลี่ยนแปลงสังคมที่จะทำให้เกิดความเสมอภาคเท่าเทียมกันในสังคมได้อย่างแท้จริง ซึ่งตรงกับแนวความคิดของเขาที่ต้องการให้ทุกคนในสังคมมีความเท่าเทียมกัน หรืออย่างน้อยที่สุดก็ให้คนที่ต้องเสียเปรียบในสังคมถูกเอาใจเปรียบน้อยลงกว่าเดิม (สัมภาษณ์คุณสุภา ศิริมานนท์ วันที่ 24 พฤศจิกายน 2525 อ้างถึงในสวัสด, 2526:125-126)

ของการรวมตัวเพื่อสร้างข้อเรียกร้องทางเศรษฐกิจการเมืองของประชาชนต้องยุติตามลงไป การพัฒนาจิตสำนึกทางชนชั้นซึ่งมีพวกเขาเป็นกลุ่มนำก็มึนต้องสิ้นสุดลงไปเช่นกัน*

หลังปี 2501 ขณะที่ชนชั้นกลางสามารถขยายปริมาณเพิ่มขึ้นจนเห็นได้ชัด แต่ในทางการเมืองพวกเขากลับถูกลดบทบาทลง เนื่องจากนโยบายของรัฐในเรื่องการเร่งรัดสร้างชนชั้นกลางตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจ และการต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ภายใต้การผลักดันของสหรัฐอเมริกา ได้ส่งผลให้เกิดภาวะความกดดันทางการเมือง ปัญญาชนนักเคลื่อนไหวไม่มีเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นเช่นในอดีต การนัดหยุดงานถูกสั่งห้ามเด็ดขาด และสหภาพแรงงานถูกขจัดอย่างรุนแรง (แอนเดอร์สัน, 2522:127) แต่ส่วนหนึ่งของปัญญาชนเสรีก็สามารถดำรงความคิด และมีพัฒนาการอย่างช้า ๆ และไม่เป็นทางการในรั้วมหาวิทยาลัย ดังนั้น ในเวลาต่อมา นักศึกษาจำนวนหนึ่งจึงสามารถลุกขึ้นมาแสดงบทบาทนำในการสร้างข้อเรียกร้องทางเศรษฐกิจการเมือง จนทำให้เกิดเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ขณะที่ชนชั้นกลางส่วนอื่น ๆ และชนชั้นล่างเป็นผู้ให้การสนับสนุน

เหตุที่คนส่วนใหญ่ให้ความร่วมมือในการประท้วงรัฐบาลเผด็จการ ก็เนื่องมาจาก ปัญหาเศรษฐกิจซบเซาที่เกิดขึ้นในช่วงไม่กี่ปีก่อนเกิดเหตุการณ์ เพราะการถอนตัวของกองทัพสหรัฐในอินโดจีนผนวกกับการเกิดปัญหาเงินเฟ้อเป็น 2 เท่าในประเทศ (เพ็งอ้าง, 135) ทำให้ชนชั้นกลางส่วนใหญ่ (ทั้งในกลุ่มนายทุนรายย่อยและคนงานปกขาว) เริ่มไม่มั่นใจในงานและความมั่นคงในชีวิต อย่างไรก็ตาม การเข้าร่วมเหตุการณ์ครั้งนี้ก็ยังไม่อาจใช้เป็นเครื่องชี้วัดพัฒนาการจิตสำนึกของชนชั้นกลาง เพราะในความเป็นจริงการแสดงออกของพวกเขาเป็นเพียงผลผลิตของประวัติศาสตร์ร่วมสมัย หากได้มีความหมายถึงบทบาททางการเมืองในอนาคตของพวกเขาไม่ (เพ็งอ้าง, 136)

* หลังปี 2501 การควบคุมหนังสือพิมพ์เป็นไปอย่างเข้มงวด ประกอบกับการขยายตัวของระบบทุนนิยม ทำให้กิจการหนังสือพิมพ์ต้องอาศัยเงินทุนจำนวนมาก และต้องพึ่งพิงการโฆษณาเป็นรายได้หลัก การทำงานของนักหนังสือพิมพ์ในยุคต่อมา จึงถูกใช้เป็นเครื่องมือเผยแพร่ลัทธิบริโภคนิยมของระบบทุนนิยมไปโดยปริยาย

ดังนั้น แม้ผลของเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ทางหนึ่งทำให้เกิดการเคลื่อนไหวของกลุ่มอำนาจในสังคม จากระบบราชการ (โดยเฉพาะทหาร) มาสู่ระบบเศรษฐกิจการเมืองภายใต้ระบบรัฐสภา ซึ่งส่งผลให้เกิดการเคลื่อนไหวทางชนชั้นแบบใหม่ผ่านการเลือกตั้ง กลุ่มคนสามัญหรือชนชั้นกลางจึงมีโอกาสก้าวขึ้นมาสู่ชนชั้นบนได้มากขึ้น และอีกด้านหนึ่งทำให้ยุคสมัยแห่งการเปิดกว้างทางความคิดย้อนกลับมาอีกครั้ง แต่เนื่องจากระบบทุนนิยมได้ขยายตัวอย่างกว้างขวางแล้วในขณะนี้ ผู้คนส่วนใหญ่จึงให้ความสำคัญกับระบบเศรษฐกิจที่กำลังเจริญเติบโต ภายใต้ระบบเศรษฐกิจเสรี การเมืองประชาธิปไตย และสมาชิกส่วนใหญ่ในกลุ่มชนชั้นกลางก็มีความคิดไม่แตกต่างไปจากนี้ สำหรับแนวคิดเรื่องการทำให้ทุกคนในสังคมมีความเท่าเทียมกัน (ซึ่งเคยถูกยอมรับอย่างกว้างขวางในยุคนั้น) กลับมีปรากฏอยู่ในกลุ่มนิสิตนักศึกษาและนักเคลื่อนไหวจำนวนหนึ่งเท่านั้น

กล่าวโดยสรุปคือ ในช่วงแรกของระบบทุนนิยมโดยรัฐ ชนชั้นกลางสามารถพัฒนาจิตสำนึกทางชนชั้นได้ แต่ก็ยังเป็นเฉพาะในคนกลุ่มเล็ก ๆ และที่สำคัญพวกเขาไม่มีเวลามากพอจะขยายความคิดเข้าสู่คนส่วนใหญ่ในสังคม ความไม่เป็นที่ยอมรับของคนทั่วไปได้ทำให้พวกเขาต้องยุติบทบาทเมื่อถูกปราบปรามโดยฝ่ายรัฐบาลในเวลาต่อมา แต่เนื่องจากการต่อสู้อย่างไม่เป็นทางการ ทำให้ต้นแบบของชนชั้นกลางสามารถเข้าร่วมกับชนชั้นล่าง เพื่อสร้างแรงกดดันให้ระบบทุนนิยมโดยรัฐต้องล่มสลายไปในเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 อย่างไรก็ตาม ขณะที่ "ต้นแบบ" ของชนชั้นกลางสามารถพัฒนาจิตสำนึกสืบต่อจากชนชั้นกลางในสังคมศักดินา จนสามารถทำลายระบบอำนาจรัฐเผด็จการ แต่ความสัมพันธ์ส่วนบุคคลก็ยังคงมีบทบาทสำคัญในระบบเศรษฐกิจการเมืองไทยอยู่มาก

ในอีกด้านหนึ่ง เนื่องจากชนชั้นกลางที่ปรากฏขึ้นหลังปี 2501 ส่วนใหญ่ต้องการเพียงความมั่นคงทางเศรษฐกิจ หากได้มีพัฒนาการเกี่ยวกับอุดมการณ์ทางการเมืองต่อเนื่องมาจากชนชั้นกลางในสังคมศักดินา จึงไม่น่าแปลกใจที่พวกเขาส่วนใหญ่มีความต้องการระบบเศรษฐกิจเสรี การเมืองประชาธิปไตย ที่เน้นเพียงความเจริญทางวัตถุ และให้ความสำคัญกับการจัดแบ่งชั้นชนจากชั้นของรายได้ โดยละเลยการพิจารณา "การต่อสู้" เพื่อความเท่าเทียมกันของคนในสังคม และนี่คือเหตุผลสำคัญที่ทำให้ชนชั้นกลางในยุคนั้นมีพัฒนาการทางความคิด "อ่อนแอ" จนไม่สามารถรวมตัวเพื่อสร้างสังคมที่ต้องการ และทำให้สิ่งที่นักศึกษาพยายามนำการต่อสู้ (เพื่ออุดมการณ์ของชนชั้นกลางในสังคมศักดินา) ต้องสูญหายไปในช่วงเวลาเพียง 3 ปีเท่านั้น

4.3 ชนชั้นกลางภายใต้สังคมนิยมในรูปแบบปัจจุบัน

โครงสร้างอำนาจเศรษฐกิจการเมืองไทยได้เปลี่ยนโฉมอีกครั้งหนึ่ง ภายหลังจากเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 การเติบโตใหญ่ของพลังประชาธิปไตยได้อุดหนุนให้ระบบทุนนิยมสามารถเข้าครอบงำสังคมไทยได้สะดวกขึ้น นับตั้งแต่ การเข้ามามีบทบาทและอิทธิพลในกระบวนการกำหนดนโยบายของกลุ่มพ่อค้ารายใหญ่ ทั้งโดยไม่เปิดเผยและเปิดเผย จนทำให้การกำหนดนโยบายและการใช้มาตรการทางเศรษฐกิจของรัฐ เป็นไปในลักษณะที่เป็นประโยชน์ต่อการลงทุนทางเศรษฐกิจ (ดูเพิ่มเติมในเกริกเกียรติ, 2524:32-37) การขยายตัวของการลงทุนนอกจากทำให้การสะสมกำไรหรือการสะสมทุนมีมากขึ้นแล้ว ยังส่งผลให้เกิดการขยายตัวของทุนและการครอบงำของวัฒนธรรมการบริโภคนิยม หรือที่มีนักวิชาการบางท่านเรียกว่า "westernisation" (วารวิทย์, 2537:2) นั่นคือ วัฒนธรรมที่ทำให้การบริโภคนิยมมีขอบเขตจำกัด วัฒนธรรมที่ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลถูกตัดขาดออกจากกันอย่างสิ้นเชิง เหลือแต่ความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งของล้วน ๆ (อริคม, 2537:19 และ 23) และเป็นวัฒนธรรมที่มีผู้เชื่อว่าเป็นลักษณะสำคัญอย่างหนึ่งของชนชั้นกลางในปัจจุบัน*

* การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้น ด้านหนึ่งได้ทำให้สภาพแวดล้อมในสังคมไทยเกิดการเปลี่ยนแปลง (โดยเฉพาะในเมือง) และพร้อม ๆ กันนั้นก็ทำให้รูปแบบวิถีชีวิตและการกำหนดคุณค่าของคนในสังคมเปลี่ยนแปลงไปด้วย ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือ การเข้ามาแทนที่อาคารร้านค้าของศูนย์การค้าขนาดใหญ่ (จวี, 2536:22) มิได้เป็นเพียงการแทนที่ในฐานะคนกลางในการแลกเปลี่ยนสินค้า แต่มันยังเป็นการหล่อหลอมวิถีชีวิตแบบใหม่ ๆ ที่ช่วยให้คนสามารถสร้างจินตนาการแห่งการครอบครองสินค้าด้วยการมอง และกระตุ้นให้คนจำนวนหนึ่งใช้ความมุ่งมั่นในการเป็นเจ้าของให้กลายเป็นเป้าหมายของชีวิตและการทำงาน (สมรักษ์, 2537:94-95) คนกลุ่มดังกล่าวก็คือชนชั้นกลาง

การขยายตัวของชนชั้นกลางในขณะนี้ เป็นภาพที่มีต่อเนื่องมาตั้งแต่ปี 2501 แม้ด้านหนึ่ง พวกเขาถูกพิจารณาว่าเป็นผลผลิตของกระบวนการพัฒนาระบบทุนนิยม (ปรีชา, 2536:81/ Vichit-vadakan, 1985:17) เป็นกลุ่มชนที่หลากหลาย ดำรงชีวิตอยู่ท่ามกลางพลังตลาด โดยมีกฎหมายหรือสัญญาเป็นเครื่องผูกมัดพันธะที่มีต่อกัน (นิธิ, 2536:53-54) แต่ในอีกด้านหนึ่งพวกเขา กลับถูกพิจารณาว่า เป็นกลุ่มชนที่มีบทบาทต่อการสร้างความเจริญทางเศรษฐกิจและส่งเสริมการแพร่กระจายของวิถีชีวิตแบบทุนนิยม (ปรีชา, 2536:82) เพราะพวกเขาเป็นกลุ่มที่ต้องควบคุมการดำเนินไปของระบบเศรษฐกิจ การเติบโตของกิจการต่าง ๆ จะขาดพวกเขาไม่ได้ เนื่องจากพวกเขาเป็นกลุ่มที่มีความรู้ความชำนาญในด้านการผลิตและการตลาด รวมถึงการนำนวัตกรรมใหม่ ๆ ที่ปรากฏขึ้นมาใช้ในสังคมไทย

ความผูกพันระหว่างชนชั้นกลางกับระบบเศรษฐกิจ ได้เข้ามาดบังบทบาททางการเมืองของพวกเขาระหว่างนี้ แม้แต่ในช่วงปี 2522-31 ซึ่งเป็นยุคแห่งความเฟื่องฟูของการเลือกตั้ง ปัญญาชน ทั้งนักวิชาการ นักเขียนนักหนังสือพิมพ์ และชนชั้นกลางกลุ่มอื่น ๆ ต่างก็ให้ความสนใจกับความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ การรวมกลุ่มของชนชั้นกลางส่วนใหญ่ก็เข้าไปเพื่อสร้างข้อเรียกร้องทางเศรษฐกิจ เพื่อการขึ้นเงินเดือนหรือสวัสดิการต่าง ๆ เป็นสำคัญ ขณะที่นักศึกษา ซึ่งเคยมีบทบาทในยุครัฐบาลประชาธิปไตยเบ่งบานในช่วง 3 ปีหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ก็อ่อนพลังลง จึงไม่น่าแปลกใจเลย ที่การกล่าวถึงชนชั้นกลางระหว่างนี้จะมองเห็นเพียงศักยภาพของพวกเขารัฐานะผู้ซื้อรุ่นใหม่ที่กำลังซื้อสูงและมีรสนิยมแบบใหม่ ๆ ในสาขาของบรรดานักวิจัยทางการตลาด เท่านั้น (เลนก, 2536:67)

อย่างไรก็ตาม ช่วงต่อมาชนชั้นกลางได้กลับมาแสดงบทบาททางการเมืองอีกครั้ง เริ่มจากการแสดงความรู้สึกเบื่อหน่ายกับสภาพทางการเมืองที่เต็มไปด้วยเรื่องคอร์รัปชั่น การทะเลาะวิวาทแย่งชิงอำนาจและผลประโยชน์กันอย่างไม่เว้นสิ้นสุดของนักการเมือง และการแสดงความไม่พอใจกับการเมืองระบอบประชาธิปไตยที่เป็นอยู่ จนกระทั่งเกิดขบวนการ "คุณธรรมนำการเมือง" ขึ้นมาเป็นทางเลือกใหม่ในสังคม (เล่มเดียวกัน, 73-76) นอกจากนี้ การขยายตัวของระบบทุนนิยมได้ส่งผลให้ชนชั้นกลาง (โดยเฉพาะกลุ่มนักลงทุนในตลาดหลักทรัพย์) ตระหนักถึงความสำคัญของความมั่นคงทางการเมืองที่มีผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจ และยอมรับว่าการรับรู้ข่าวสาร

ข้อมูลทางการเมืองเป็นสิ่งจำเป็น ดังนั้น พวกเขาก็จึงกลายมาเป็นผู้สนใจการเมืองอย่างไม่รู้ตัว* และนี่คือการเปลี่ยนแปลงบทบาทอย่างสำคัญของชนชั้นกลางในทศวรรษหลังนี้ (มัน, 27 มิ.ย. 35:8)

ผลสืบเนื่องจากความไม่พอใจระบอบการเมืองที่ดำรงอยู่ กอปรกับปัญหาทางเศรษฐกิจ ในช่วงหลัง ทำให้ชนชั้นกลางจำนวนหนึ่งตัดสินใจเข้าร่วมการชุมนุมในเดือนพฤษภาคม 2535 แม้การเข้าร่วมเหตุการณ์ครั้งนี้จะไม่สามารถชี้ชัดถึงเจตนาของชนชั้นกลางทั้งหมด แต่ก็อาจถือได้ว่าเป็นปรากฏการณ์ครั้งสำคัญในประวัติศาสตร์ไทย เพราะเหตุการณ์ครั้งนี้ได้ทำให้มีการรวมตัวเพื่อสร้างข้อเรียกร้องทางเศรษฐกิจการเมืองร่วมกันของชนชั้นกลางทุกกลุ่มเป็นครั้งแรก** กล่าวคือ ขณะที่กลุ่มพ่อค้า (รายย่อย) ซึ่งไม่เคยแสดงบทบาททางการเมืองร่วมกับชนชั้นกลางกลุ่มอื่น ๆ ได้กลายมาเป็นผู้เข้าร่วมการชุมนุมที่มีปริมาณค่อนข้างมาก ถึงแม้พวกเขาจะเข้าร่วมชุมนุมเฉพาะในเวลาเย็นและกลับไปในตอนดึก แต่ด้วยเหตุที่คนกลุ่มนี้มีกำลังทรัพย์และกำลังสติปัญญา ทำให้การสร้างข้อเรียกร้องสามารถขยายวงออกไปได้อย่างกว้างขวาง ชนชั้นกลางกลุ่มอื่นก็มีการแสดงออกในรูปแบบที่แตกต่างกันออกไป

* นักลงทุนรายย่อยในตลาดหุ้นส่วนใหญ่เป็นกลุ่มที่มีการศึกษาและทำงานกินเงินเดือนสูง การเล่นหุ้นเป็นอาชีพเสริมได้ทำให้พวกเขาสามารถมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีกว่าเดิม และด้วยเหตุที่ภาวะทางการเมืองมีผลกระทบต่อการขึ้นลงของราคาหุ้นในแต่ละวัน พวกเขาจึงต้องหันมาสนใจการเมืองอย่างใจจดใจจ่อแบบวันต่อวัน แต่นั่นก็ได้หมายความว่า พวกเขาให้ความสนใจกับ "การต่อสู้" เพื่อเปลี่ยนแปลงสังคม

** สิ่งสำคัญซึ่งจะลืมเสียมิได้ในเหตุการณ์ครั้งนี้ คือ การแสดงบทบาททางการเมืองร่วมกันของคนหลายกลุ่มหลายชนชั้น ทั้งชนชั้นล่าง (โดยเฉพาะกรรมกรและคนจนเมือง) และชนชั้นกลาง หรือแม้แต่การมีส่วนร่วมของพระมหากษัตริย์ ทั้งหมดล้วนมีความสำคัญและควรค่าแก่การศึกษาเพิ่มเติมต่อไป

ปัญญาชน(นักวิชาการ นักศึกษา และนักเคลื่อนไหวในองค์กรพัฒนาเอกชน) นับเป็นกลุ่มที่แสดงบทบาทนำในการรณรงค์ประชาธิปไตยอย่างเห็นได้ชัด แม้การแสดงบทบาทของแต่ละกลุ่ม(ย่อย)จะมีความแตกต่างกันอยู่บ้าง และภาพการเข้าร่วมชุมนุมส่วนใหญ่จะมีลักษณะส่วนบุคคลมากกว่าเป็นขบวนการ แต่ก็นับได้ว่าปัญญาชนเป็นกลุ่มที่เข้าร่วมการชุมนุมที่มีบทบาทชัดเจนที่สุด สำหรับกลุ่มผู้ใช้แรงงานทั้งในภาคราชการ รัฐวิสาหกิจ และเอกชน อาจจัดเป็นกลุ่มที่มีข้อจำกัดในการเข้าร่วมชุมนุมมากที่สุด เนื่องจากเงื่อนไขกฎระเบียบในสถานที่ทำงานได้ปิดโอกาสในการเข้าร่วมกลุ่มทางการเมืองของพวกเขา แต่หลายคนในกลุ่มพวกเขาก็ยังคงพยายามมาเข้าร่วมชุมนุมด้วยวิธีการต่าง ๆ บ้างก็มาเฉพาะในเวลาหลังเลิกงานแล้ว บ้างก็ถึงขั้น"หนีงาน"เพื่อมาร่วมชุมนุม แต่ส่วนใหญ่ก็ยังคงแสดงบทบาทเพียงเป็นผู้ให้การสนับสนุนเท่านั้น

แม้ชนชั้นกลางที่เข้าร่วมในการชุมนุมจะกระทำด้วยเหตุผลที่แตกต่างหลากหลาย แต่อย่างน้อยพวกเขาก็มีเป้าหมายร่วมกันในการต่อต้านอำนาจรัฐเผด็จการ(โดยทหาร)ที่อาจย้อนกลับมา อันเป็นการแสดงให้เห็นชัดว่า ชนชั้นกลางมีความต้องการระบบเศรษฐกิจเสรี การเมืองประชาธิปไตย(ในรูปแบบ) เพื่อทำให้ระบบทุนนิยมที่กำลังชลอตัวลงสามารถขับเคลื่อนไปได้ดังเดิม ภายใต้วาทกรรม"ความสงบทางการเมือง"ในระบบประชาธิปไตย(วรวิทย์ 2536:139)

ภายหลังเหตุการณ์ในเดือนพฤษภาคม 2535 ชนชั้นกลางเริ่มถูกกล่าวหาว่าเป็นกลุ่มผู้ที่มีอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมืองอย่างแท้จริง บางแนวคิดถึงกับก็เชื่อว่าชนชั้นกลางเป็นชนชั้นที่ยึดถือทางเดินที่เป็นกลางและประนีประนอมมากกว่าชนชั้นอื่น ๆ ทำให้การแสดงออกของชนชั้นนี้กลายเป็นเครื่องตัดสินและชี้ทางออกให้กับปัญหาในสังคมได้อย่างถูกต้อง(วิจิต, 25 มิถุนายน 2535 10) ขณะที่บางแนวคิด แม้ยอมรับว่าชนชั้นกลางสามารถเข้ามาครอบครองอำนาจที่แท้จริง (โดยมิได้ให้ทหารเป็นตัวแทนในการปกครองอีกต่อไป) แต่อำนาจก็จะหมุนเวียนอยู่ในกลุ่มชนชั้นกลาง ซึ่งจะต่อสู้แย่งชิงการเป็นใหญ่กันเองต่อไป การชี้ทางออกของสังคมยังต้องอาศัยสมาชิกของชนชั้นล่างในกลุ่มกรรมกรและชาวนาชาวไร่ ซึ่งจะลุกขึ้นมาขับไล่ชนชั้นกลางออกไปอีกระลอกหนึ่ง(มัน, อ้างแล้ว) จะเห็นได้ว่า การพิจารณาทั้งสองแนวทางต่างยอมรับว่าชนชั้นกลางได้ปรากฏตัวและมีบทบาทนำในสังคมไทย โดยมีได้กล่าวถึงแม้แต่น้อยว่า อำนาจทางเศรษฐกิจและการเมืองของชนชั้นกลางที่แท้เป็นอย่างไรกันแน่

การแสดงอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมืองของชนชั้นกลางได้ปรากฏออกมาให้เห็นในระยะเวลาไล่เลี่ยกัน ในทางเศรษฐกิจ ชนชั้นกลางเริ่มแสดงอำนาจของตนในฐานะผู้บริโภคร ผ่านการต่อต้านสินค้าบางชนิดหรือบุคคลบางกลุ่มบางพวก เช่น การเลิกอุดหนุนรถยนต์ต่างประเทศที่มีผลอากาศเอกเกษตร ไรจนนิลเป็นประธานที่ปรึกษา การถอนเงินออกจากธนาคารทหารไทยจนทางธนาคารต้องรื้อฟื้นโครงการเก่าที่จะเปลี่ยนชื่อธนาคารขึ้นมาอีกครั้ง เป็นต้น (นิธิ, อ้างแล้ว) นับเป็นรูปแบบใหม่ของการสร้างข้อเรียกร้อง รูปแบบที่นอกเหนือไปจากการรวมกลุ่มประท้วงเพื่อขอขึ้นเงินเดือนหรือสวัสดิการ ดังนั้น การแสดงอำนาจในครั้งนี้จึงไม่ต้องรอความ "เห็นใจ" แต่สามารถกระทำให้ฝ่ายที่เอาใจเอาเปรียบต้องยอมรับฟังเงื่อนไข (ไม่ว่าจะเป็นเงื่อนไขทางเศรษฐกิจหรือการเมือง) สำหรับในทางการเมือง อำนาจของชนชั้นกลางอยู่ที่การเป็นกลุ่มซึ่งมีความสามารถในการสร้างประเด็นทางการเมือง และเมื่อเป็นประเด็นทางการเมืองแล้วก็สามารถดึงการสนับสนุนจากคนกลุ่มอื่นให้เข้ามาสนับสนุนข้างเดียวกันได้ในประเด็นนั้น ๆ (นิธิ, 15 พฤศจิกายน 2534:10)

แม้ชนชั้นกลางสามารถแสดงอำนาจทางเศรษฐกิจการเมือง แต่ภาพลักษณ์การแสดงออกทางการเมืองของพวกเขาไม่มั่นคง ทางหนึ่งแสดงให้เห็นความต้องการประชาธิปไตยในระบบรัฐสภา มีการเลือกตั้ง มีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเป็นฝ่ายจัดตั้งและควบคุมรัฐบาล แต่อีกด้านหนึ่งกลับมีใจเพื่อแม่แก่คนดีซึ่งไม่ได้ลงเลือกตั้งและมักพัวพันอยู่กับระบบราชการ เพราะอยากให้คนเหล่านี้เข้ามาคุมสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรอีกทีหนึ่ง (เพ็งอ้าง) ยิ่งกว่านั้น บางครั้งก็ยอมรับระบบเผด็จการทหารด้วยความยินดี การแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับระบอบการเมืองที่มี

* รองศาสตราจารย์พงศ์เพ็ญ ศักนตภัย เคยกล่าวไว้ว่า "ถ้าหากจะต้องเป็นระบอบเผด็จการระหว่างเผด็จการทหารกับรัฐบาลธุรกิจการเมือง . . . ขอเลือกเผด็จการทหาร" (เอกลักษณ์, 12 ตุลาคม 2533:15 อ้างถึงในแอนก, 2536:79) การกล่าวเช่นนี้แม้ดูเหมือนว่าสังคมไทยไม่มีทางเลือกอื่นใดนอกจากระบบเผด็จการก็จริง แต่ก็ต้องไม่ลืมว่าการยอมรับเผด็จการทหารนับเป็นการก้าวถอยหลังของการพัฒนาประชาธิปไตย และที่สำคัญกว่าคำกล่าวเช่นนี้ก็คือ

รูปแบบหลากหลายเช่นนี้ แม้จะมีใช้เรื่องแปลกใหม่ในประวัติศาสตร์ของชนชั้นกลาง** แต่การที่ชนชั้นกลางกลุ่มแนวคิดเสรี (ผู้ซึ่งแต่เดิมไม่เคยแสดงความคิดเห็นขัดแย้งกับฝ่ายอนุรักษ์) ให้การสนับสนุนฝ่ายแนวคิดประชาธิปไตยอย่างออกนอกหน้าในช่วงหลังเหตุการณ์พฤษภาคม 2535*** ย่อมสามารถใช้เป็นเครื่องทำนายแนวโน้มของระบบเศรษฐกิจการเมืองไทยในอนาคตได้เป็นอย่างดี

จะเห็นได้ว่า รูปแบบทุนนิยมที่ก้าวเดินมาเกือบสองทศวรรษภายใต้การพัฒนาเศรษฐกิจได้มีพัฒนาการก้าวหน้าขึ้นอย่างต่อเนื่องในเวลาต่อมา วิถีชีวิตแบบทุนนิยมสามารถยึดกุมระบบคุณค่าในสังคมไทยภายใต้ลัทธิบริโภคนิยม ตลอดระยะเวลาดังกล่าว การแสดงความคิดเห็นได้ถูกปลูกฝังให้จำกัดการมองอยู่ในมิติทางเศรษฐกิจ การรวมตัวของชนชั้นกลางในช่วงนี้จึงแสดงเป้าหมายเพื่อสร้างข้อเรียกร้องทางเศรษฐกิจ แต่ด้วยเหตุที่ในทศวรรษหลังนี้ภาวะเศรษฐกิจกับความมั่นคงทางการเมืองมีความสัมพันธ์ต่อกันอย่างแนบแน่น ชนชั้นกลางจึงเริ่มหันมาสนใจปัญหาทางการเมืองอีกครั้งหนึ่ง และเนื่องจากระบบเศรษฐกิจการเมืองในช่วงหลังประสบปัญหาอย่างมาก ชนชั้นกลางจึงมีการรวมตัวเพื่อสร้างข้อเรียกร้องทางเศรษฐกิจการเมืองในเดือนพฤษภาคม 2535 เหตุการณ์ครั้งนี้ ได้แสดงให้เห็นการสร้างข้อเรียกร้องร่วมกันของชนชั้นกลางทุกกลุ่มเป็นครั้งแรก แต่นักไม่

ภายใต้ความไม่พอใจระบอบประชาธิปไตยที่ดำรงอยู่ ชนชั้นกลางไม่รู้ว่าพัฒนาการที่แตกต่างระหว่างประชาธิปไตยโดยหลักการกับประชาธิปไตยที่แท้จริงนั้นเป็นอย่างไร และด้วยเหตุนี้เองจึงทำให้ชนชั้นกลางไทยถูกมองว่าเป็น "คนโลเล" ไม่เอาแน่กับระบอบใดระบอบหนึ่ง

**นับแต่อดีต ชนทุกชั้นทุกกลุ่มล้วนมีอิสระทางความคิด (แต่ในบางช่วงเวลาก็ไม่สามารถแสดงออกทางความคิด) การแบ่งแยกกลุ่มออกเป็นฝักเป็นฝ่ายจึงนับเป็นเรื่องธรรมดา และสำหรับชนชั้นกลาง แนวคิดทางการเมืองสามารถจัดแบ่งได้เป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มอนุรักษ์ กลุ่มก้าวหน้า และกลุ่มแนวคิดเสรี

*** การแต่งตั้งไว้ทุกข์ของข้าราชการกระทรวงการต่างประเทศ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของชนชั้นกลางในกลุ่มข้าราชการ นับเป็นตัวอ้ำงในการแสดงพลังของชนชั้นกลางกลุ่มเสรี ผู้ไม่เคยคัดค้านการทำงานของฝ่ายอนุรักษ์นิยมมาก่อน

อาจใช้เป็นเครื่องยืนยันได้ว่า ชนชั้นกลางได้มีพัฒนาการจิตสำนึกทางชนชั้นแล้ว เพราะสิ่งที่ปรากฏก็มีเพียงการต่อต้านความพยายามกลับมาของอำนาจรัฐแบบเผด็จการของทหารเท่านั้น แต่เป้าหมายของการพัฒนาเพื่อความเสมอภาคนั้นกลับไม่ปรากฏให้เห็นแม้แต่บัดนี้

4.4 วิพากษ์การต่อสู้ของชนชั้นกลางในสังคมไทย

แม้การปรากฏขึ้นของชนชั้นกลางในประวัติศาสตร์ไทยจะไม่ถูกยอมรับเป็นหนึ่งในเดิยว่า พวกเขา มีบทบาทสำคัญมาตลอดช่วงเวลาของการพัฒนาระบบทุนนิยม แต่ก็เป็นที่ยอมรับกันทั่วไปแล้วว่า มีชนชั้นกลางดำรงอยู่ในสังคมไทยจริง หลายครั้งที่พวกเขาพยายามรวมตัวเพื่อสร้างข้อเรียกร้องทางเศรษฐกิจการเมือง โดยมีเป้าหมายสำคัญร่วมกันคือ ความต้องการเศรษฐกิจเสรี การเมืองระบอบประชาธิปไตย แต่การต่อสู้ของชนชั้นกลางในประวัติศาสตร์ไทยกลับขาดความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ทั้งนี้เพราะ เบื้องหลังการพัฒนาจิตสำนึกทางชนชั้นในกลุ่มชนชั้นกลางได้สะท้อนให้เห็นอุดมการณ์ทางการเมืองที่แตกแยกออกเป็น 2 แนวทางอย่างเห็นได้ชัด นั่นคือ

1. กลุ่มที่ยึดถืออุดมการณ์แบบมาร์กซิสต์ ชนชั้นกลางกลุ่มนี้มีเป้าหมายหลักในการเปลี่ยนแปลงสังคมเพื่อทำให้เกิดความเสมอภาคเท่าเทียมกันของทุกคนในสังคม ล้มระบบเจ้าขุนมูลนาย และสลายระบบอุปถัมภ์ ถือว่าจุดหมายสำคัญที่สุดของชนชั้นกลางคือ ทำลายพันธนาการศักดินา ทั้งในฐานะเศรษฐกิจ และในโครงสร้างส่วนบน

มาร์กซิสต์ไทยในปัจจุบันกลับเชื่อว่า ชนชั้นกลางที่ปรากฏขึ้นในสังคมทุนนิยมปัจจุบันเป็นกลุ่มคนที่ต้องการเปลี่ยนแปลงสังคมเพื่อผลประโยชน์ของพวกเขา แม้พวกเขาจะมีอำนาจทางเศรษฐกิจการเมือง และอาจเป็นพลังสนับสนุนประชาธิปไตย(ในรูปแบบ) (สุธี, 2536:30) แต่การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายใต้การนำของพวกเขา ก็ไม่อาจทำให้เกิดความเท่าเทียมกัน การพัฒนาเพื่อความเท่าเทียมกัน(ซึ่งก็คือระบบประชาธิปไตยในเนื้อหา) จะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยการต่อสู้ของชนชั้นล่าง(ประกอบด้วย ชาวนาและกรรมกร) ดังข้อความที่มีผู้กล่าวไว้ว่า "ความจริงนายทุนและชนชั้นกลางสร้างเสรีนิยม ส่วนประชาธิปไตยนั้นสร้างด้วยชนชั้นล่าง"(แอนก, 2536:133)

2. กลุ่มที่ยึดถืออุดมการณ์เสรีนิยม ชนชั้นกลางกลุ่มนี้มีเป้าหมายหลักในการเปลี่ยนแปลงสังคมภายใต้อุดมการณ์เสรี การเมืองประชาธิปไตย(ในรูปแบบ) โดยเชื่อว่าระบบทุนนิยมเป็นแนวทางในการพัฒนาสังคมที่พอเพียงแล้ว

ในอดีต ชนชั้นกลางกลุ่มนี้ได้เข้าร่วมการเคลื่อนไหวเพื่อเปลี่ยนแปลงสังคมร่วมกับกลุ่มแรก แต่เนื่องด้วยการยอมรับเอาแนวคิดเศรษฐศาสตร์แบบนีโอ-คลาสสิกมาเป็นอุดมการณ์หลักในการพัฒนาประเทศหลังปี 2501 ความคิดแบบเศรษฐศาสตร์นีโอ-คลาสสิกได้เข้ามามีอิทธิพลต่อแนวคิดของชนชั้นกลางกลุ่มนี้ แต่เนื่องจากอุดมการณ์หลักของแนวคิดเศรษฐศาสตร์นีโอ-คลาสสิกเน้นให้ความสำคัญกับการพัฒนาทางวัตถุ และเน้นปลูกฝังให้คนจำกัดการมองอยู่แต่ในมิติทางเศรษฐกิจ ดังนั้น การพิจารณาฐานะและบทบาทของชนชั้นกลางตามแนวคิดนี้เป็นการพิจารณาจากโลกของการทำงาน และเนื่องจากแนวคิดนี้มีปรากฏอยู่ในชนชั้นกลางส่วนใหญ่ในสังคม อุดมการณ์เสรีนิยมและการเมืองรูปแบบประชาธิปไตยในระบบรัฐสภา จึงกลายมาเป็นอุดมการณ์หลักของชนชั้นกลางในสังคมปัจจุบัน ทำให้บทบาทของชนชั้นกลางในปัจจุบันปรากฏเป็นว่า อาจก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่แท้จริง(ตามแนวคิดนี้) เพราะชนชั้นกลางสามารถแสดงอำนาจทางเศรษฐกิจในฐานะผู้บริหาร สามารถแสดงอำนาจทางการเมืองผ่านการสร้างประเด็นทางการเมือง (นิธิ, อ้างแล้ว) และในอนาคตพวกเขาจะสามารถพัฒนาประชาธิปไตยในระบบรัฐสภาให้มั่นคงขึ้นอย่างไรก็ตาม ปัญญาชนในกลุ่มแนวคิดนี้ก็เชื่อว่า การพัฒนาที่แท้จริงจะเกิดขึ้นเมื่อชนชั้นกลางหันไปสนใจการพัฒนาชนบท พยายามกระจายทรัพยากรและการพัฒนาไปสู่ชนบทมากขึ้น โดยเฉพาะการพัฒนาในด้านการศึกษา ช่างสาร และการประกอบอาชีพ(วิทยากร, 21 ก.ค. 35:9) เริ่มต้นจากการที่ชนชั้นกลางหันมาสนใจพัฒนากิจกรรมทางการเมือง โดยทางหนึ่งช่วยหาทางกระจายช่างสาร ข้อมูลเกี่ยวกับ การวิพากษ์วิจารณ์และการสร้างสรรค์ให้กับประชาชนอย่างกว้างขวางขึ้น ส่วนอีกด้านหนึ่งต้องพยายามจัดตั้งองค์กรเอกชนสนับสนุนการทำงานของสถาบันผู้แทนราษฎร (วิทยากร, 24 ส.ค. 2535:9) มีการระดมทุนให้เกิดกองทุนจำนวนมากพอที่จะมีดอกเบีสเป็นเงินประจำปีเพื่อนำมาเป็นค่าใช้จ่ายขององค์กร (วิทยากร, 25 พฤษภาคม 2535:8)

ภายใต้อุดมการณ์ทางการเมืองที่แตกต่างกัน ในช่วงเวลาหนึ่งของประวัติศาสตร์ ชนชั้นกลางทั้งสองกลุ่มสามารถรวมตัวเพื่อสร้างแรงกดดันทางการเมือง จนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี 2475 ซึ่งทำให้วิถีการผลิตแบบทุนนิยมก้าวขึ้นมาเป็นวิถีการผลิตหลักในสังคม

ในเวลาต่อมา แต่ด้วยแรงยึดเหนี่ยวของพันธนาการดั้งเดิมยังไม่หมดสิ้นไป กอปรกับการเข้ามามีอิทธิพลของแนวคิดเศรษฐศาสตร์นีโอ-คลาสสิก ซึ่งเน้นเรื่องการพัฒนาทางวัตถุ ทำให้ชนชั้นกลางที่ปรากฏตัวขึ้นหลังปี 2501 ถูกพิจารณาจากมิติทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ แม้พวกเขาจะมีการรวมตัวเพื่อสร้างข้อเรียกร้องทางเศรษฐกิจการเมืองอยู่บ้าง หลายคนก็เชื่อว่า พวกเขากระทำไปเพียงเพื่อปกป้องผลประโยชน์อันพึงมีพึงได้ของตนเท่านั้น โดยลืมนึกไปว่า ครั้งหนึ่งในประวัติศาสตร์ไทยชนชั้นกลางกลุ่มซึ่งยึดถือแนวคิดมาร์กซิสต์ได้นำเสนอไว้อย่างชัดเจนว่า อุดมการณ์ทางการเมืองของพวกเขา คือ การทำลายพันธนาการศักดินา เพื่อสร้างความเสมอภาคความเท่าเทียมกันให้กับทุกคนในสังคม และด้วยอุดมการณ์เช่นนี้ พวกเขาจึงพยายามสร้างรากฐานทางการเมืองในหมู่ชนชั้นล่าง โดยหวังว่า สักวันหนึ่งการร่วมมือระหว่างชนชั้นกลางกับชนชั้นล่างจะนำมาซึ่งความเสมอภาคเท่าเทียมกันของทุกคนในสังคม

อิทธิพลของแนวคิดเศรษฐศาสตร์นีโอ-คลาสสิก มิได้เพียงทำให้ชนชั้นกลางถูกพิจารณาถึงแต่เพียงบทบาททางเศรษฐกิจ แต่ยังได้ส่งผลให้ชนชั้นกลางถูกกล่าวหาว่าเป็น "คนโลเล" เพราะมีอุดมการณ์ทางการเมืองไม่มั่นคง บางครั้งก็แสดงออกแบบก้าวหน้า บางครั้งก็เลือกแนวทางอนุรักษ์ ทำให้ชนชั้นกลางลืมนึกเรื่องการพัฒนาจิตสำนึกทางชนชั้น และ"การต่อสู้" เพื่อทำลายพันธนาการศักดินา และเปลี่ยนแปลงสังคมไปสู่ความเสมอภาคเท่าเทียมกัน การขาดความสนใจในเรื่องดังกล่าว นอกจากทำให้ชนชั้นกลางหลงลืมไปว่า ความต้องการที่แท้จริงของพวกเขา คืออะไรแล้ว ยังส่งผลให้ชนชั้นกลางไม่สามารถเข้าใจได้ว่าทำไมระบบเศรษฐกิจเสรี และการพัฒนาประชาธิปไตยที่แท้จริงจึงไม่สามารถเกิดขึ้นในสังคมไทย พวกเขาไม่สามารถเข้าใจถึงสภาพที่แท้จริงของระบบเศรษฐกิจที่ยังคงได้รับอิทธิพลจากความสัมพันธ์ส่วนบุคคลในระบบอุปถัมภ์ ขณะที่ในทางการเมืองก็ไม่สามารถก้าวพ้นจากสภาพการรวมศูนย์อำนาจอยู่ในคนกลุ่มเล็ก ๆ ไม่ว่าจะป็นข้าราชการหรือนักการเมือง ส่วนในทางสังคม"บุญและอำนาจ" รวมถึงความเชื่อในสิ่งที่มองไม่เห็น ก็ยังคงมีบทบาทสำคัญอยู่ไม่น้อย

ดังนั้น หากชนชั้นกลางต้องการพัฒนาจิตสำนึกทางชนชั้นของตน พวกเขาจึงควรเริ่มต้นจากการเข้าใจฐานะและบทบาทที่แท้จริงของตน ซึ่งครั้งหนึ่งมีผู้เชื่อว่า พวกเขามิได้เป็นเพียงผู้มีพลังในการผลักดันให้ระบบทุนนิยมขยับเคลื่อนไปได้เท่านั้น แต่ในทางการเมือง พวกเขาคือกลุ่มพลังที่สำคัญในการเปลี่ยนแปลงสังคม ซึ่งจะทำให้พันธนาการดั้งเดิมภายใต้ความสัมพันธ์ส่วนบุคคลใน

ระบบอุปถัมภ์สูญหายไป และสิ่งสำคัญที่พวกเขาจะต้องกระทำก็คือ การไม่ยึดติดอยู่กับความเชื่อเก่า ๆ ในเรื่อง "บุญทำกรรมแต่ง" และไม่พยายามกระทำตนเลียนแบบ "ผู้ดีเก่า" ดังเช่นที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม คงไม่มีใครสามารถตอบได้ว่า ในอนาคตข้างหน้ากลางจะเลือกแนวทางการพัฒนาแบบใด พวกเขาจะพัฒนาจิตสำนึกตามแนวคิดมาร์กซิสต์ดั้งเดิม หรือจะเลือกพัฒนาตามแนวคิดแบบเศรษฐศาสตร์นีโอ-คลาสสิก หรือจะเป็นแนวทางอื่นที่นอกเหนือไปจากแนวคิดที่เคยมีปรากฏอยู่ในประวัติศาสตร์ไทย